

درختواره فقهی

روشی نوین در تحلیل و اطلاع‌رسانی

داده‌های فقهی

اشاره

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، تهیه نرم‌افزار «نور الفقاهة ۳» را در دستور کار قرار داده است. در این نرم‌افزار برای نخستین بار همگام با روشهای لفظی و موضوعی از روش «درختواره» نیز استفاده شده است به همین منظور گفتگویی با حجة الاسلام برکتین مسئول بخش فقه و اصول معاونت تحقیقات مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی ترتیب دادیم تا نکات بیشتری درباره این روش جدید اطلاع‌رسانی و تحلیل داده‌های فقهی دریابیم توجه شما را به این گفتگوی علمی جلب می‌کنیم.

مقایسه بین نظام اطلاع‌رسانی نهادهای و نظام اطلاع‌رسانی نموداری

نمودار درختی یا درختواره	نمایه
<p>باب الاعتكاف</p> <ul style="list-style-type: none"> تعريف الاعتكاف حكم الاعتكاف شروط الاعتكاف <ul style="list-style-type: none"> التبوة <ul style="list-style-type: none"> شرطية التبوة الفروع <ul style="list-style-type: none"> القربة في الاعتكاف الرياء في الاعتكاف الصوم <ul style="list-style-type: none"> شرطية الصوم الفروع <ul style="list-style-type: none"> افطار المعتكف العدد <ul style="list-style-type: none"> شرطية عدد خاص الفروع <ul style="list-style-type: none"> اعتكاف يوم اعتكاف يومين المكان <ul style="list-style-type: none"> شرطية مكان خاص الفروع <ul style="list-style-type: none"> الاعتكاف في مسجد النبي (ص) الاعتكاف في المسجد الحرام الاعتكاف في المقصود مستحبات الاعتكاف مكروهات الاعتكاف <ul style="list-style-type: none"> الفروع <ul style="list-style-type: none"> الاعتكاف و الصلاة 	<p>تعريف الاعتكاف</p> <p>حكم الاعتكاف</p> <p>شروط الاعتكاف</p> <p>نية الاعتكاف</p> <p>القربة في الاعتكاف</p> <p>الرياء في الاعتكاف</p> <p>صوم الاعتكاف</p> <p>افطار المعتكف</p> <p>العدد في الاعتكاف</p> <p>اعتكاف يوم</p> <p>مکان الاعتكاف</p> <p>الاعتكاف في المسجد الحرام</p> <p>الاعتكاف في المقصود</p> <p>مستحبات الاعتكاف</p> <p>مكروهات الاعتكاف</p>

● جناب آقای برکتین ابتدا توضیح مختصری درباره روش درختواره و مزیت آن بر دیگر روشهای جاری بفرمائید.

اصولاً یک محقق جهت دستیابی به مطلب مورد نظر خود، نیاز به بررسی، جستجو و تحلیل متون دارد. ولی به واسطه کثرت و وسعت حجم منابع باید وقت و امکانات زیادی را به این امر اختصاص دهد. از این رو، مؤسسه‌های تحقیقاتی و علمی، جهت آسان‌سازی کار محققان، متون مختلف را با استفاده از رایانه به روش‌های گوناگون تحلیل نموده، در اختیار جامعه علمی قرار داده‌اند. به طور کلی، یک متن تحقیقی را به روش‌های ذیل می‌توان تحلیل کرد:

۱. تحلیل لفظی
۲. تحلیل فرمتی
۳. تحلیل واژه‌ای
۴. تحلیل نمایه‌ای (نمایه بر متن)
۵. تحلیل موضوعی (معجم موضوعی)

البته این نوع تحلیل‌ها از نظر زمان‌بری دسته اطلاعات جهت تهیه نرم‌افزار مربوطه و نیز از جهت پاسخگویی به خواسته کاربران، متفاوت هستند؛ به عنوان مثال، یک معجم موضوعی از نظر

زمان‌بری و پاسخگویی به خواسته کاربر، رتبه اول، و یک معجم لفظی، دارای رتبه آخر است.

این تحلیل‌ها و نرم‌افزارهای مبتنی بر آن، اگر چه دارای نقاط قوت فراوان می‌باشند، ولی از جهت ذیل قابل نقد جدی‌اند:

الف ارائه اطلاعات حجیم به صورت ستونی و توده‌ای؛

ب نا هم‌سطح بودن اطلاعات ارائه شده؛
ج از دست رفتن بسیاری از قراین دخیل در فهم به واسطه تقطیع متون؛

د ابهام یا اطالة عناوین استخراج شده از متون؛

ه ناهماهنگی بین عناوین و اطلاعات عرضه شده مربوط به یک منبع و متن؛

و ناهماهنگی بین عناوین و اطلاعات عرضه شده مربوط به چند منبع و متن؛

ز طولانی شدن زمان استخراج اطلاعات و هماهنگ‌سازی آن.

در مجموع، به صورت طبیعی، یک برنامه

محور تمام متون و منابع آن علم قرار گیرد، به گونه‌ای که کاربر با جستجو در عناوین درختواره، به مطلوب و خواسته خود در کلیه منابع متصل به این نمودار نایل شود.

● این روش با توجه به سابقه دیرینه مرکز در تهیه معجم‌های موضوعی، چه جایگاهی در امر اطلاع‌رسانی متون دارد؟

و نسبت آن با معجم موضوعی چیست؟

اگر چه معجم موضوعی به خاطر قابلیت‌های فراوان و دقتی که در تحلیل متون دارد، دارای هیچ جایگزینی نمی‌باشد، ولی نقدهای هفت‌گانه ذکر شده، بر این نوع تحلیل و دسته‌بندی اطلاعات نیز وارد است. ما مدعی هستیم که یک نظام درختی، توانایی جبران این نواقص را دارد. بنابراین، درختواره یا نمودار درختی، با ارائه نوعی کیفیت و شکل دهی جدید اطلاعات، قابلیت حکومت و انطباق و اثرگذاری بر معاجم مختلف از جمله

نرم‌افزاری فرصت و امکانات زیادی را در مجموعه‌های تحقیقاتی که به دنبال پژوهش‌های محوری و اساسی، و نه صوری و سطحی هستند به خود اختصاص می‌دهد. به همین خاطر، مجموعه معاونت تحقیقات مرکز، جهت اصلاح و تکمیل روش‌های فوق به این نتیجه رسید که باید اطلاعات ارائه شده در یک برنامه در تمام انواع تحلیل متون، اولاً: به صورت دسته‌بندی منطقی و طبقه‌بندی منظم ارائه شود، ثانیاً: یک محور واحد و هماهنگ برای متون و منابع متعدد در هر علم و فن تدوین گردد. در اینجاست که روش درختواره که دارای یک نظام منظم و منطقی است، شکل گرفت. به نظر ما، نظام درختی، بسیاری از نواقص و مشکلات یادشده را برطرف می‌سازد؛ زیرا نظام یا نمودار درختی یک علم، در قالب عناوین هماهنگ و دسته‌بندی‌های منطقی و منظم، می‌تواند

معجم موضوعی را دارا می‌باشد.

- در نظام اطلاع‌رسانی، روش‌های متعددی را مشاهده کرده‌ایم، مثل: نمایه‌سازی متون، تهیه اصطلاح‌نامه و استخراج واژگان کلیدی. سؤال اساسی من این است که آیا روش پیشنهادی شما تلفیقی از این روش‌ها و برطرف کننده نقایص آنهاست؟ که در این صورت روش مستقلی نخواهد بود. و یا اینکه واقعاً روش مستقلی است؟

همان‌طور که عرض شد، چون نظام درختی دارای یک ساختار کیفی و شکل‌دهی جدید است، هیچ منافاتی با روش‌های تحلیلی دیگر ندارد؛ بلکه می‌تواند در کالبد معاجم مختلف روح بدمد و کارایی آن را مضاعف گرداند؛ به عبارت

دیگر، معجم‌های واژه‌ای و نمایه‌ای (نمایه بر متن) و موضوعی، قابلیت لازم جهت ارائه به صورت درختواره را دارا می‌باشد. بنا بر این، نظام درختی نه تنها یک روش جایگزین و هم‌عرض روش‌های دیگر نیست، بلکه روش مکمل و ارتقا دهنده معاجم گوناگون می‌باشد و حکم فصل را برای جنس دارد.

- منابع مورد استناد در استخراج درختواره مشخصاً چیست؟ آیا ارتکاز اهل فن؛ مثلاً محققان فقه، در این خصوص می‌تواند از منابع تلقی شود؟

چگونگی استخراج درختواره فقه، داستانی دارد که فعلاً مجال بازگویی آن نیست، ولی اجمالاً در پاسخ سؤال شما عرض می‌کنم که نمودار درختی یک علم، هیچ‌گاه نمی‌تواند به صورت انتزاعی و جدای از محتوا و شاکله و ارتکازات آن علم تدوین گردد؛ زیرا یک نظام درختی جهت استفاده بیشتر کاربران و محققان محترم، علاوه بر ارائه محتوای علم، باید حاکی از نوع دسته‌بندی و جایگاه مفاهیم و محتوای آن علم به صورتی منطقی و بر اساس ساختارهای خارجی متون و منابع آن باشد. از همین رو، درختواره فقه به عنوان اولین برنامه با محوریت نظام درختی، از نظر عناوین و شاکله نمودار، حاکی از مصطلحات و دسته‌بندی‌های متون فقهی می‌باشد.

- با فرض اینکه درختواره جدا از متون فقهی استخراج نشده است، این سؤال پیش می‌آید که این نمودار باید دارای انعطاف قابل توجهی باشد تا در هنگام اتصال به متون، پاسخ مناسبی را ارائه نماید. آیا این ویژگی، مورد توجه قرار گرفته است؟

با توجه به پاسخ سؤال قبلی، دانسته شد که درختواره فقه از نظر اصطلاحات و شاکله، جدای از متون فقهی استخراج نشده است؛ بلکه بخش فقه و اصول مرکز با توجه به بانک‌های اطلاعاتی معاجم موضوعی، و همچنین بررسی کتب فقهی و اصولی مختلف، نظام درختی فقه و اصول را تدوین نموده و نهایت تلاش خود را در راستای تطبیق دقیق آن بر متون قدما رضوان الله علیهم به کار برده است. نکته مهم آن است که این ساختار درختی به گونه‌ای تنظیم شده که واجد قابلیت تطبیق بر متون مختلف فقه و

اصول با فروعات گوناگون می‌باشد.

- گفته می‌شود که در نظام اطلاع‌رسانی متون براساس ساختار درختی، دو روش مطرح است: نخست آنکه درختی با معماری باز در نظر گرفته می‌شود و اطلاعات بدون محدودیت نمایه‌برداری، در آن منعکس می‌گردد که در این صورت، نمودار تابعی از محتوا بوده، به تناسب متن گسترش خواهد یافت. دوم آنکه ساختار درختی از قبل تعریف شده و متن براساس محدودیت‌های ساختار درختی نمایه‌برداری و به نمودار خورنده شود که در این حالت، محتوا تابع نمودار خواهد بود. در درختواره فقهی مرکز از کدام روش استفاده شده است و دلیل ترجیح آن چیست؟

به نظر ما هنر یک نظام درختی، انعطاف پذیری و سیال بودن آن است؛ به عبارت دیگر، نمودار درختی یک علم باید قابلیت انطباق بر تمام متون آن علم را داشته باشد، و گرنه نمی‌تواند پاسخ لازم و کافی را در اختیار کاربران قرار دهد؛ چرا که علوم در حال پیشروی و گسترش هستند و به تبع آن، منابع علم نیز به تدریج متکامل شده و می‌شوند. پس یک نمودار درختی موفق و پاسخگو باید تابع علم قرار گیرد. در اینجا است که هنر درختواره مورد بحث، به تبع متون مختلف قابل گسترش و توسعه می‌باشد.

- مباحث غیر فقهی‌ای که در متون فقهی مطرح شده است، در ساختار درختی شما چگونه مطرح گردیده و دارای چه جایگاهی است؟

سؤال بسیار بجایی نمودید! بر هیچ کس مخفی نیست که کتب فقهی، گنجینه عظیمی از فروعات و مباحث استدلالی می‌باشد که در ضمن آن، مباحث مرتبط با فقه نظیر: قواعد فقهی و مباحث اصولی، رجالی، کلامی، تاریخی و ادبی قرار دارد. بر همین اساس، ما بیش از هشتاد فرمت و علامت فقهی و غیر فقهی کاربردی را به عنوان نمایه مکمل به همراه شاخه‌های فقهی تطبیق شده بر متون قدما، در اختیار جامعه علمی قرار خواهیم داد. (ان شاء...)

- جناب آقای برکتین، ضمن آرزوی موفقیت برای حضرت‌عالی و محققان محترم درختواره فقه، از اینکه وقت خود را در اختیار ما قرار دادید، بسیار متشکریم.